

**Van vergankelijke radicale dissidenten tot kwelgeesten van de gevestigde orde:
Nieuwe politieke partijen in Nederland en de toekomst van de representatieve
democratie**

Stijn van Kessel
University of Sussex

André Krouwel
Vrije Universiteit Amsterdam

Final version in: R. Andeweg and J. Thomassen (eds.) *Democratie Doorgelicht, het functioneren van de Nederlandse democratie*, Leiden: Leiden University Press, 301-317

1. Inleiding

Sinds de Tweede Wereldoorlog is de Nederlandse politiek grotendeels gedomineerd door de representanten van drie grote partijfamilies: de Christen Democraten, Liberalen en Sociaal Democraten. Dit is tamelijk opmerkelijk gezien de ruimte die de Nederlandse politieke instituties bieden voor de vorming van nieuwe politieke partijen: een puur proportioneel kiesstelsel met de zeer lage kiesdeler als kiesdrempel. Daardoor slaagden een groot aantal 'nieuwe' partijen er in om voor kortere of langere tijd in het parlement te zetelen. Enkele nieuwkomers lukte het zelfs om deel uit te maken van regeringscoalities samen met de drie grote partijfamilies. Desalniettemin was de levensduur van de meeste nieuwkomers doorgaans kort en hun invloed gering, om maar te zwijgen van de vele nieuwe partijen die er überhaupt niet slaagden om parlementaire vertegenwoordiging af te dwingen. De laatste jaren, echter, komt de dominante positie van de drie grote partijen steeds meer onder druk te staan en zijn nieuwe partijen succesvoller dan ooit.

Deze bijdrage zoekt verklaringen voor deze politieke trendbreuk: waarom brengen de huidige nieuwe partijen de gevestigde partijen ogenschijnlijk in grotere verlegenheid dan nieuwkomers uit het verleden? Na een kort overzicht van de nieuwe partijen die in de decennia na de Tweede Wereldoorlog zijn ontstaan gaan wij nader op deze vraag in en bepreken we de ontwikkelingen in het Nederlandse partijenlandschap aan de hand van drie naoorlogse perioden. Tenslotte gaat deze bijdrage in op de vraag wat de opkomst van deze partijen zegt over de staat van de representatieve democratie in Nederland.

2. Nieuwe partijen in Nederland vanaf 1945

In totaal hebben 23 'nieuwe' politieke partijen in Nederland zetels in het parlement behaald (zie tabel 1). Wanneer we kijken naar de origine van deze nieuwe partijen dan zien we dat negen van deze partijen een afsplitsing waren van een reeds bestaande politieke groepering in het parlement. Het succes van deze afsplitsingen was gering; de meeste haalden maar één of twee zetels na hun breuk met de moederpartij. Twee belangrijke uitzonderingen zijn DS70 (afgebroken van de PvdA) en de PVV (afgesplitst van de VVD). DS70 behaalde in 1971 acht zetels en kwam zelfs in een kabinet. De PVV kwam in 2006 de Kamer binnen met negen zetels, behaalde er in 2010 maar liefst 24, maar bleef in de oppositie.

*** Tabel 1 hier ***

Drie ‘nieuwe’ partijen ontstonden door fusies van bestaande partijen (het CDA, GroenLinks en de ChristenUnie), met zeer belangrijke gevolgen voor het Nederlandse politieke landschap. De vorming van het CDA verenigde de Christen-democraten van verschillende religieuze stromingen die hun electorale machtspositie zagen afkalven in de jaren ‘60 en ‘70. Ook de vorming van GroenLinks is relevant omdat zij - tijdelijk - een einde maakt aan grote versplintering op links. Maar deze fusiepartij is electoraal een middenmoter: het electorale hoogtepunt was tot nu toe elf zetels (7,3% van de stemmen) in 1998. De ChristenUnie, een fusie van de protestants-christelijke RPF en GPV, behaalde zes zetels in 2006 en dwong regeringsdeelname af.

Elf ‘onvervalst’ nieuwe partijen deden hun intrede in de Tweede Kamer in de naoorlogse periode, met zeer uiteenlopend succes. De meesten zorgen niet voor politieke aardverschuivingen. Enkelen, zoals D66, zijn meer succesvol. De absolute topprestatie wordt geleverd door Pim Fortuyn’s LPF in 2002 die met maar liefst 26 zetels in de Tweede Kamer kwam en de tweede partij van het land werd¹. Ook kwam de LPF direct in de regering, maar deze sneuvelde al na 83 dagen.

Uit tabel 1 blijkt duidelijk dat tot de jaren 60 weinig nieuwe partijen de Tweede Kamer haalden, terwijl zich met name in de jaren 60 en 70 een ware hausse voordeed aan nieuwe partijen die de kiesdrempel wisten te overschrijden. Ook in de jaren 80 blijft het onrustig op het partijvormingfront en zien we iedere verkiezing nieuwe partijen in het parlement komen. Vanaf 1989 zien we een verdere toename van het aantal nieuwe partijen per verkiezing, terwijl vanaf 2002 ook het electorale succes van de nieuwkomers groter is.

3. Verklaringen voor het ontstaan van nieuwe partijen

Enkele auteurs hebben zich gebogen over verklaringen voor cross-nationale verschillen in nieuwe partijvorming en de hoge 'kindersterfte' onder nieuwe politieke formaties (zie Hauss en Rayside 1987; Harmel en Robertson 1985; Hug 2001; Tavits 2006). De meest plausibele verklaringen hebben betrekking op de institutionele vormgeving (proportionele stelsels staan meer open voor nieuwe partijen dan meerderheidsstelsels), het aantal relevante sociale scheidslijnen (een complexe conflictstructuur leidt tot meer nieuwe partijvorming) en het

¹ De Lijst Pim Fortuyn wordt hier beschouwd als een nieuwe partij en niet als een afsplitsing, aangezien Fortuyn door zijn oude partij (Leefbaar Nederland) werd geroyeerd voordat deze voor het eerst aan verkiezingen had deelgenomen.

gedrag van de traditionele partijen die de geboorte van nieuwe partijen proberen te voorkomen of hen in een vroeg stadium de politieke wind uit de zeilen trachten te nemen (zie bijv. Bale 2003).

Bij het verklaren van het succes van nieuwe partijen in Nederland kan worden gewezen naar drie oorzaken. De eerste, structurele, factor die een rol speelt is het veranderende belang van maatschappelijke scheidslijnen. De opkomst – en ondergang – van politieke partijen kan goed worden verklaard door diepgewortelde verschillen tussen bevolkingsgroepen en hun identiteiten die politiek kunnen worden gemobiliseerd. Het is aangetoond dat nieuwe politieke partijen andere scheidslijnen politiseren dan de traditionele partijen (Kitschelt en McGann 1995; Rohrschneider 1993; Keman en Krouwel 2007; Krouwel 2010, in voorbereiding). Vaak betreft dit nieuwe scheidslijnen waaraan postmaterialistische issues zoals democratie, emancipatie en ecologie zijn gerelateerd. Maar ook oudere scheidslijnen worden geherformuleerd die bijvoorbeeld betrekking hebben op religie of de nationale identiteit in relatie tot immigratie. Als dit maatschappelijk belangrijke scheidslijnen zijn, of als de vraagstukken of problemen die er uit voortkomen door veel kiezers als prangend worden ervaren, maakt de nieuwe partij een goede kans om electoraal succes te behalen. Met andere woorden: nieuwe politieke partijen kunnen vooral hun slag slaan als de responsiviteit van gevestigde partijen ten aanzien van structurele maatschappelijke ontwikkelingen te wensen overlaat.

Ten tweede kunnen veranderingen aan de vraagkant van het politieke systeem leiden tot nieuwe partijen. Veranderingen in de opleiding en het inkomen van burgers, de ontwikkeling van cognitieve vaardigheden en het proces van individualisering leiden tot een wijziging in politieke loyaliteiten en de beleving van het burgerschap. In Nederland stemmen grote delen van het electoraat niet langer uit gewoonte op een traditionele partij. Veel kiezers lijken nu een politieke stroming te kiezen op basis van inhoudelijke overwegingen, aantrekkelijk leiderschap, strategische overwegingen of andere individuele voorkeuren. Het electoraat is ‘beschikbaar’ geworden voor nieuwe politieke avonturen (Bartolini en Mair 1990). Kortom, wanneer minder kiezers een nauwe band hebben met één bepaalde partij en een groot deel van het electoraat open staat voor politieke alternatieven maken nieuwe partijen meer kans.

Tenslotte is er de aanbodkant: steeds meer ‘politieke ondernemers’ zien wel brood in een eigen politieke beweging en richten een nieuwe partij op, in de hoop zetels te bemachtigen. Een nieuwe partij dient over voldoende overtuigingskracht te beschikken om kiezers te laten wisselen van politieke voorkeur, waarbij een rol speelt of de partij goed

georganiseerd is en over aansprekende kopstukken beschikt die in de moderne media-logica hun weg weten.

4. Het succes van nieuwe partijen in drie perioden

Het succes van nieuwe politieke partijen is allereerst af te leiden uit hun electorale resultaten. Daarnaast is de levensduur van nieuwe partijen van belang: overleeft de nieuwe politieke partij meerdere verkiezingen of is de partij niets meer dan een electorale ééndagsvlieg? Ook speelt een rol of het nieuwe partijen lukt politieke invloed uit te oefenen door middel van regeringsdeelname. Naast deze drie zichtbare succesfactoren worden nieuwe partijen ook relevanter als zij nieuwe issues op de politieke agenda weten te plaatsen, als zij nieuwe conflictdimensies weten te politiseren of als hun opkomst leidt tot ideologische verschuivingen van de gevestigde partijen. Hieronder bespreken we het succes van nieuwe partijen in drie perioden: 1945 tot 1963, 1963 tot 1989 en 1989 tot heden, waarbij wij ons richten op de verklaring voor het toenemend succes van nieuwe politieke partijen.

1945 tot 1963: Een stabiel partijenlandschap

Tot kort voor de jaren '60 was het Nederlandse partijenstelsel zo goed als 'bevoren' (Lipset en Rokkan 1967) en stemden de kiezers in overweldigende mate op de partij die hun specifieke 'zuil' vertegenwoordigde (Lijphart 1968). De traditionele confessionele partijen, de PvdA, VVD en de kleine Communistische Partij Nederland (CPN) konden zo rekenen op een stabiele electorale aanhang. De eerste partij die er buiten deze traditionele partijen om in slaagde het parlement te betreden was de Katholiek Nationale Partij (KNP) in 1948, maar deze fuseerde in 1955 weer met de Katholieke Volkspartij (KVP).

In 1959 veroverde de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) twee zetels in de Tweede Kamer. De PSP benadrukte traditioneel linkse issues als ontwapening, sociale zekerheid en de nationalisering van een groot aantal bedrijfstakken. Een deel van de PSP kiezers en kaderleden kwam uit de PvdA en CPN, maar de PSP bestond voornamelijk uit representanten van de vredesbeweging. Vooral onder lagere ambtenaren en employees trok de PSP stemmen weg bij de PvdA (Van Braam 1958). Het succes van de PSP wordt vooral toegeschreven aan goede organisatie, de steun van diverse vredesbewegingen en de onvrede binnen de PvdA (Denekamp 1982: 52-60).

In de daaropvolgende Tweede Kamerverkiezingen van 1963 slaagden twee nieuwe partijen er in om zetels te veroveren. Het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) dat aan het

eind van de jaren 40 om theologische redenen afsplitste van de Anti-Revolutionaire Partij behaalde één zetel en zou in zijn verdere bestaan nooit meer dan twee zetels halen en uiteindelijk opgaan in de ChristenUnie. De Boerenpartij behaalde in 1963 drie zetels onder leiding van Hendrik Koekoek, die zich tijdens gevechten tussen boeren en politie in 1963 opwierp als woordvoerder van de 'vrije boeren'. Door zijn ongezouten mediaoptreden – steeds meer Nederlanders kregen in deze jaren een TV - groeide 'boer Koekoek' uit tot een zeer populair politicus, die voor het eerst een breed gevoeld ongenoegen met de regenteske verzuilingspolitiek mobiliseerde. Inhoudelijk keerde de Boerenpartij zich tegen overheidsbemoeienis met boeren en ondernemers en pleitte voor stevige belastingverlagingen. Koekoek verbond zijn partij met verscheidene kleine rechts-nationalistische groeperingen en verbreedde zijn politieke agenda naar andere rechtse thema's, zoals de verkwanseling van koloniën en een vrijer omroepbestel. Hierdoor haalde de Boerenpartij niet alleen op het platteland veel stemmen, maar ook in de grote steden. (Vossen 2004). In 1967 wist de De Boerenpartij haar zetelaantal uit te breiden naar zeven.

Alhoewel enkele nieuwe partijen er dus in slaagden om tot de Tweede Kamer door te dringen, waren nieuwe politieke scheidslijnen nog onvoldoende ontwikkeld om tot grote electorale verschuivingen te leiden. Tot 1967 bleef de electorale volatiliteit betrekkelijk laag door de sterke verzuiling in de eerste naoorlogse decennia. Wel had de Boerenpartij aangetoond dat het zuilenbestel al flinke scheuren vertoonde, maar was organisatorisch te zwak en bezweek aan interne conflicten en aantijgingen dat oud-NSB leden deel uitmaakten van de partij (Vossen 2004). In 1981 verdween de partij definitief uit de Tweede Kamer.

1963 tot 1989: Nieuwe scheidslijnen, bescheiden succes voor nieuwe partijen

De Tweede Kamerverkiezingen van 1967 betekenden een doorbraak voor nieuwe partijen. De Democraten 66 (D66) behaalden in het jaar na hun oprichting zeven zetels, voorlopig een recordaantal voor nieuwkomers in het Nederlandse parlement. Deze partij mobiliseerde op basis van een nieuwe postmaterialistische politieke agenda van bestuurlijke vernieuwing, individuele ontplooiing en vrijheid. De doorbraak van D66 was achteraf gezien een echte cesuur, aangezien D66 tot op heden de meest succesvolle nieuwe partij is gebleken in termen van levensduur en regeringsdeelname; D66 nam tot dusverre aan zes regeringscoalities deel.

Scheuringen in de gevestigde zuilenpartijen werden ook zichtbaar door een rechtse afsplitsing van de PvdA in 1970 waaruit Democratisch Socialisten '70 (DS'70) ontstond. De DS'70 politici keerden zich tegen de 'nieuw linkse' koers die de PvdA vaarde, waardoor de PvdA naar verluidt "te veel anarchistische, antiparlementaire en irreëel-pacifistische

strevingen” vertoonde (DS’70 1970) en haar traditionele arbeidersachterban begon te verliezen. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1971 wist DS’70 acht zetels te behalen, voornamelijk dankzij kiezers uit de middenklasse en ex-VVD stemmers. Ook DS70 kon het historische sociaal-democratische compromis tussen midden- en arbeidersklasse echter niet herstellen en zou uiteindelijk aan 'politieke schizofrenie' ten onder gaan (Voerman 1991). Vanaf het begin werd DS70 verscheurd door een onderlinge strijd over de koers van de partij tussen een ‘anti-linkse’ en een meer gematigde vleugel (Drees 1991). Het lukte DS70 niet de traditionele koers van de sociaaldemocratie nieuwe inhoud te geven of aansluiting te zoeken bij de nieuwe immateriële scheidslijn. Het einde van de linkse koers van de PvdA in de jaren 80 betekende dat er voor DS70 definitief geen ruimte meer was.

Rond dezelfde periode verbrokkelde ook de KVP aanhang. Op de rechterflank van de KVP richtten orthodoxe katholieken de Rooms Katholieke Partij Nederland (RKPN) op welke in 1972 één zetel behaalde, maar in 1977 al weer uit de Kamer verdween. Er was binnen de KVP onvrede over de te progressieve koers op ethische thema’s, maar ook op de linkerflank rommelde het in de Katholieke zuilenpartij. Enkele links georiënteerde confessionelen, met name uit de KVP, vormden de Politieke Partij Radicalen (PPR) en deze partij kwam in 1971 met twee zetels de Tweede Kamer binnen. Een jaar later werd het electorale hoogtepunt bereikt met zeven zetels. De PPR had grote aantrekkingskracht op jonge, goed opgeleide kiezers met een christelijke achtergrond die de radicale vernieuwingsagenda van de partij onderschreven. Deze had met name betrekking op postmateriële thema's zoals milieubescherming, ontwikkelingssamenwerking, democratisering van de economie en de samenleving, en nucleaire ontwapening. De PPR sloot dus nauw aan bij de nieuwe immateriële politieke agenda en kan worden gezien als een voorloper van ecologische partijen. Samen met de CPN, PSP en de Evangelische Volkspartij (EVP) zou de PPR dan ook de kern van GroenLinks vormen bij de fusie in 1990.

De belangrijkste verandering van het politieke landschap aan het eind van de jaren 70 was de vorming van het Christen Democratisch Appel (CDA) door de fusie van de drie grote confessionele partijen. De vorming van een brede interconfessionele partij - in een poging de electorale bloedingen van de christelijke partijen te stelpen - werd niet door iedereen op prijs gesteld. Gereformeerde confessionelen die zich niet in de fusie konden vinden richtten de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) op. De RPF had aantrekkingskracht voor leden van pinksterbeweging en meer evangelische gereformeerden en fuseert uiteindelijk met de GPV in de ChristenUnie. Een andere herschikking is te zien op de protestante linkerflank waar, uit onvrede met de koers van de christendemocratie, de progressief-christelijke

Evangelische Volkspartij ontstaat die in 1982 eenmalig de kiesdrempel overschrijdt. De EVP heeft een ethisch progressieve agenda, strijdt tegen kernbewapening en voor het milieu. Deze protestante variant van politisering van de nieuwe immateriële scheidslijn gaat uiteindelijk op in GroenLinks.

De politieke herstructurering wordt ook zichtbaar door de opkomst van rechts-populistische partijen². De Boerenpartij had al aangetoond dat er een flink potentieel bestond voor een populistisch ‘anti-establishment’ alternatief. Een deel van hun kiezers stemde in 1971 op de Nederlandse Middenstands Partij en wint twee zetels. In de jaren 80 wordt de extreem-rechtse Hans Janmaat tot tweemaal toe verkozen, in 1982 met de Centrumpartij en in 1989 met zijn eigen afsplitsingspartij Centrumdemocraten. In 1994 kwam de partij van Janmaat met drie zetels in de Kamer. Het succes van rechts-populistische partijen laat zien dat issues als immigratie en criminaliteit steeds relevanter zijn geworden voor een groot deel van het electoraat.

Vanaf de jaren 60 nemen nieuwe politieke partijen met toenemend succes deel aan nationale verkiezingen. Deze nieuwe partijen sluiten inhoudelijk nauw aan bij een nieuwe scheidslijnenstructuur, waarin de relevantie en inhoud van de traditionele sociaal-economische en religieuze scheidslijnen langzaam maar zeker verandert. Vooral in de jaren 70 wordt de nieuwe immateriële, culturele sociale scheidslijn relevanter door de politisering van vraagstukken rond democratisering en emancipatie (vrouwen en homoseksuelen), vrede (kernbewapening), milieu en criminaliteit. Door deze gewijzigde partijcompetitie eroderen de traditionele zuilenpartijen en doen nieuwe partijen hun intrede in het parlement. Nieuwe partijen nemen ook voor het eerst deel aan de regering (DS’70, PPR en D66) en het is geen toeval dat de partij die het nieuwe dominante gedachtegoed het duidelijkst vertegenwoordigt – Democraten 66 – een systeemrelevante partij is geworden.

1990-2010: Volatiliteit neemt grote vlucht, traditionele partijen verder onder vuur

De herschikking van het politieke landschap door de politisering van de immateriële scheidslijn leidde tot een toename van de electorale volatiliteit sinds de jaren 60. Vanaf de jaren 90 zien we echter nog veel grotere electorale verschuivingen en nieuwe partijen die grote aantallen zetels halen (Aarts en Thomassen 2008; Mair 2008). Aanvankelijk zijn het de ouderenpartijen - het Algemeen Ouderen Verbond en Unie 55+ die in 1994 gezamenlijk met

2 Zie De Lange en Rooduijn (deze bundel) voor een bespreking van het enigszins ambigue concept ‘populisme’.

zeven zetels in het parlement komen. De voorgestelde bezuinigingen op de AOW leidde tot zware verliezen voor de regeringspartijen PvdA en CDA. Het lukt de uit protest ontstane ouderenpartijen echter niet een inhoudelijk bindende agenda te ontwikkelen en door interne verdeeldheid desintegreert de beweging. Een partij die wel een coherent politiek programma ontwikkelde - de Socialistische Partij (SP) – komt in 1994 ook met twee zetels in de Kamer.

In 1998 kwam geen enkele nieuwe partij de Kamer binnen. Na acht jaren Paarse coalitie tussen PvdA, VVD en D66 koos in 2002 een groot deel van het electoraat echter wel weer voor een nieuwkomer: de Lijst Pim Fortuyn. Schijnbaar vanuit het niets wist Pim Fortuyn een enorme populariteit bij het electoraat op te bouwen als lijsttrekker van Leefbaar Nederland en, nadat hij uit deze partij verstoten was, als leider van zijn nieuw opgerichte Lijst Pim Fortuyn. Ook na Fortuyn's moord, negen dagen voor de Tweede Kamerverkiezingen, was er voor veel mensen nog reden genoeg om op de LPF te stemmen, wat de partij uiteindelijk 17% van de stemmen en 26 zetels opleverde. Nog nooit had een nieuwe partij in zijn eerste poging zoveel zetels behaald. Overigens wist Leefbaar Nederland nog twee zetels te behalen.

Het programma van Fortuyn had een sterk populistische boodschap waarin het falen van de overheid werd benadrukt en het politieke 'establishment' er hard van langs kreeg. Het inhoudelijke LPF-programma was een tamelijk eclecticische mix van vrije marktwerking, harde maatregelen ter bestrijding van criminaliteit, een libertair drugsbeleid en het bevorderen van emancipatie van vrouwen en homoseksuelen (Lucardie 2007). De meeste aandacht ging echter uit naar het voorgestane strenge immigratiebeleid en de problemen ten aanzien van culturele integratie die Fortuyn benadrukte.

Fortuyns aanvallen op 'de puinhopen van acht jaar Paars' (Fortuyn 2002) sorteerden effect. In de electorale aardverschuiving van 2002 verloren de Paarse coalitiepartijen aanzienlijk. De aanhang van de PvdA halveerde bijna, terwijl ook de VVD en D66 zware verliezen te verwerken kregen. Naast het snelle verval van 'Paars', was het goede resultaat van de SP opmerkelijk: de socialisten wisten in 2002 door te groeien naar negen zetels.

De coalitie die na de verkiezingen in 2002 werd gevormd tussen het CDA, de VVD en LPF hield echter niet lang stand, met name door de desintegratie van de LPF. De vervroegde verkiezingen van 2003 lieten schijnbaar een herstel zien van de gevestigde politieke orde. Er kwamen geen nieuwe partijen de Tweede Kamer binnen en de chaos binnen de LPF werd afgestraft; de partij behaalde nu slechts 5,8% van de stemmen.

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 bleek echter dat er geen sprake was van een structurele wederopstanding van de oude partijen. Vooral de PvdA kreeg een harde klap

te verduren en met name de SP wist hiervan te profiteren. De partij behaalde maar liefst 25 zetels, waarmee de SP qua omvang de derde partij werd. Het succes van de SP is te verklaren door een combinatie van een goede partijorganisatie – meer dan 45.000 leden³ - met een zeer actief kader en een traditioneel linkse politieke agenda voor het behoud van de verzorgingsstaat.

Terwijl de LPF in 2006 definitief uit de Kamer verdween, kwam een nieuwe populistische partij - de Partij voor de Vrijheid (PVV) van voormalig VVD-parlementariër Geert Wilders - met negen zetels in het parlement. Wilders is radicaler dan de LPF wat betreft immigratie en strijdt met scherpe tong tegen de ‘islamisering’ van Nederland (Wilders 2005). Die scherpte in het debat betaalt zich uit in klinkende electorale munt in 2010 als Wilders de derde partij van het land wordt met 24 zetels.

Terwijl het CDA in 2010 een historische nederlaag leidde, werd de VVD, voor het eerst in de naoorlogse periode, de grootste partij. Dit is een opmerkelijke prestatie nadat de partij enkele jaren voorheen nog in een hevige leiderschapscrisis verkeerde. Nadat Wilders al vertrokken was poogde ex-minister Rita Verdonk na de verkiezingen in 2006 het leiderschap van de partij over te nemen en de liberalen - à la Jörg Haider in Oostenrijk - in meer rechts-populistische richting te trekken. De coup mislukt echter en na haar vertek bij de VVD slaagde ze er niet in om in 2010 zetels te behalen met haar eigen partij ‘Trots op Nederland’.

De drie traditionele partijen hebben na de Tweede Kamerverkiezingen van 2010 nog maar 57 procent van de zetels in het parlement, een historisch dieptepunt. Alle traditionele partijen hebben nu geduchte ‘uitdaggers’: de PvdA heeft competitie van een traditioneel linkse SP, de VVD moet de strijd om de kiezersgunst aangaan met de PVV en het CDA heeft een opponent in de ChristenUnie, alhoewel de christen democraten in 2010 meer stemmen verloren aan de VVD en de PVV (zie Van Kessel 2010a). De SP heeft op haar beurt ook last van de opkomst van Geert Wilders die in 2010, op sociaal-economisch gebied, een opmerkelijk linkse koers vaarde.

5. De recente grotere impact van nieuwe partijen verklaard

Waarom zijn nieuwe partijen na 2002 succesvoller dan nieuwkomers in eerdere decennia? De institutionele belemmeringen zijn gedurende de hele naoorlogse periode gering: een puur proportioneel kiesstelsel waar de kiesdeler ook als kiesdrempel geldt. De belangrijkste

³ Zie: <http://www.rug.nl/dnpp/politiekePartijen/sp/documentaireInformatie/lt>

verklaring moet worden gevonden in de verandering in relevantie en inhoud van de scheidslijnen die de electorale competitie structureert. Tot in de zestiger jaren was er een duidelijke verzuiling langs een sociaal-economische (links-rechts) en een religieuze scheidslijn (Andeweg en Irwin 2009; Van Holsteyn and Irwin 2003). Met het verval van deze zuilenstructuur hebben steeds minder kiezers met een sterke binding met traditionele partijen en zijn zij in toenemende mate bereid om op nieuwe partijen te stemmen.

De afnemende relevantie van traditionele scheidslijnen leidde ook tot een ideologische toenadering van de gevestigde partijen (Pennings en Keman 2003). Door het minder scherpe profiel van de gevestigde orde ontstond er op de flanken meer ideologische ruimte voor nieuwe partijen (Thomassen 2000). De verklarende kracht van deze ruimte voor het ontstaan van nieuwe politieke partijen is echter gering, omdat we kunnen constateren dat de twee meest succesvolle nieuwkomers – D66 en SP – pas echt succesvol werden toen ze een meer gematigde positie innamen.

Nieuwe partijen hebben zelf actief bijgedragen aan hun eigen succes door het relevanter maken van nieuwe, vooral immateriële issues. Vanaf de zestiger jaren hebben nieuwe partijen andere issues op de politieke agenda gezet en deze in meer of mindere mate verbonden met de dieperliggende culturele scheidslijn. De mate waarin gevestigde partijen in staat zijn die nieuwe issues te absorberen lijkt een zekere verklarende kracht te hebben voor het succes van nieuwe partijen. Nieuwe partijen maken meer kans als belangrijke politieke onderwerpen onvoldoende worden gepolitiseerd door de gevestigde orde. Kees Aarts en Jacques Thomassen (2008: 18) maken aannemelijk dat dit het geval was met betrekking tot problemen gerelateerd aan minderheden en vluchtelingen, criminaliteit en openbare orde. Deze werden door veel burgers al aan het begin van de jaren '90 gezien als de meest prangende sociale vraagstukken (zie figuur 1).

*** Figuur 1 hier ***

VVD-leider Frits Bolkenstein doorbrak de elite-consensus ten aanzien van immigratie en integratie in de jaren '90, maar in 2002 was het Pim Fortuyn die deze issues als enige nadrukkelijk politiseerde en daarmee een nieuwe belangrijke politieke conflictdimensie aanboorde (Pellikaan et al 2003; 2007). Fortuyn was in staat het politieke debat van sociaal-economische naar culturele vraagstukken te laten verschuiven. Hierdoor heeft de LPF een enorme invloed uitgeoefend op de Nederlandse politiek, ondanks de geringe levensduur van

de partij (Krouwel en Lucardie 2008). De vraagstukken van immigratie en integratie staan immers nog steeds hoog op de politieke agenda.

Eerder slaage Hans Janmaat er niet in een brede schare kiezers voor zich te winnen met het etnisch-nationalistische xenophobe gedachtegoed van de CD en CP (Rydgren en Van Holsteyn 2005). Pas nadat Bolkenstein, Fortuyn en Wilders hun anti-immigratie boodschap niet in termen van etniciteit presenteerden, maar in termen van Nederlandse of Westerse waarden zoals tolerantie en sociaal-cultureel liberalisme, waar migranten - met name moslims - een bedreiging voor zouden vormen, werd dit gedachtegoed acceptabel voor grotere groepen kiezers.

Het is plausibeler deze structurele verklaring te hanteren dan de opkomst van de nieuwe radicale anti-immigratie partijen te beschouwen als een pathologisch verschijnsel, waarbij de aanhang van deze partijen wordt gekarakteriseerd als een groep cynische proteststemmers. Politiek cynisme is slechts een deel van de verklaring; mensen die op anti-immigratie partijen stemmen doen dat voornamelijk omdat ze het eens zijn met de standpunten van deze partij (Van der Brug 2003). Natuurlijk spelen gevoelens van politiek onbehagen een rol bij de electorale steun aan populistische anti-immigratie partijen (Bélanger and Aarts 2006), maar alleen wanneer nieuwe issues kunnen worden verbonden met dieperliggende scheidslijnen en de responsiviteit van de gevestigde partijen te gering blijft krijgen meer nieuwe, radicalere partijen een kans (Van Kessel 2010b). Paradoxaal genoeg lijkt voor het overleven van nieuwe partijen een zekere matiging noodzakelijk.

6. Discussie: nieuwe partijen en de staat van de representatieve democratie

In Nederland is de verhouding tussen de politieke elite en gewone burgers de afgelopen decennia veel minder hiërarchisch geworden. De periode van top-down politiek van de verzuiling, waarbij partijen hun vaste achterban de officiële partijlijn bijna letterlijk met de paplepel ingoten, ligt achter ons. De volgzame burgers van de verzuiling hebben inmiddels plaats gemaakt voor een hoger opgeleid, mondiger en beter geïnformeerd electoraat dat echt is gaan kiezen, en niet uitsluitend gaat stemmen. Ons zeer open electorale systeem, met de sterke nadruk op representatie, doet nu volop zijn werk zonder al te veel belemmeringen voor nieuwe partijen die nieuwe issues op de politieke agenda zetten.

Meestal zijn die nieuwe partijen echter van weinig betekenis; zij halen doorgaans een gering aantal zetels en hun levensduur is beperkt. Veel van de door nieuwe partijen geïdentificeerde problemen zijn reëel en prangend, maar vaak onmogelijk om op de korte

termijn op te lossen. De meeste nieuwe partijen hebben eenvoudigweg niet het politieke uithoudingsvermogen om langdurige politieke projecten op de rails te zetten en bezwijken vaak onder interne conflicten of de electorale druk rond een (mogelijke) eerste regeringsdeelname.

De responsiviteit van de gevestigde orde is relevanter. De verschijning van nieuwe, en recentelijk vooral populistische partijen, laat zien dat democratie een constante aanpassing vergt tussen de politieke agenda van de burgers en die van de politieke elite (Mény en Surel 2002: 17). Nieuwe partijen geven niet alleen een stem aan burgers die zich niet vertegenwoordigd voelen door de gevestigde orde, maar zij dwingen traditionele partijen tot ideologische reflectie en herbezinning.

Bovenstaande constatering laten zien dat het niet wenselijk en, vanuit democratisch oogpunt, moeilijk verdedigbaar is om nieuwe radicale partijen een halt toe te roepen. De openheid van ons systeem voor nieuwe politieke partijen kan worden beschouwd als een democratisch criterium op zich. Er kunnen weliswaar spanningen ontstaan tussen deze democratische openheid en de bescherming van de rechten van minderheden (zie Abts en Rummens 2007). Een recent voorbeeld is de vervolging van Geert Wilders wegens het aanzetten tot haat en discriminatie tegen moslims. De spanning tussen rechtsstaat en democratie is echter moeilijk te vermijden en het is ook de vraag of dat wenselijk zou zijn.

De extreme openheid van het Nederlandse politieke systeem kan eenvoudig worden teruggeschroefd door institutionele aanpassingen in het kiesstelsel (zie Irwin en Van Holsteyn, deze bundel). Meer binding tussen kiezers en gekozenen wordt soms toegeschreven aan een mogelijke invoering van een hybride kiesstelsel zoals in Duitsland waarbij een proportioneel kiesstelsel gecombineerd wordt met het verkiezen van kandidaten op districtsniveau. Of stelselwijzigingen alleen zullen leiden tot een herstel van het verloren vertrouwen en een grotere binding tussen politieke elite en achterban is nog maar de vraag. Ook in landen met enkelvoudige kiesdistricten, zoals het Verenigd Koninkrijk, bestaat politieke ontevredenheid. Het districtenstelsel kan gezien worden als een belangrijke hindernis voor rechts-radicalen partijen zoals de British National Party, maar kan ook leiden tot verwaarlozing van reële problemen die burgers ervaren.

Belangrijker is dat er een meer directe link ontstaat tussen verkiezingsuitslagen en de vorming van meerderheidscoalities. Na de verkiezingen in 2006 sprak Wilders (2005: 16) over “een schimmig proces van coalitievorming” waarbij politici uitspraken van burgers naast zich neerlegt. Weliswaar hadden PvdA, CDA en CU gezamenlijk een meerderheid van stemmen, maar PvdA en CDA waren wel 7% van hun stemmen kwijtgeraakt terwijl de twee

grote winnaars, de SP en de PVV, naar de oppositiebankjes werden verwezen (Mair 2008: 237). In 2010 werd het CDA zelfs bijna gehalveerd, maar toch nam de partij deel aan het kabinet Rutte I. Meer openheid van zaken wat betreft voorkeuren voor potentiële coalitiepartners kan de burger helpen een duidelijke keuze te maken, maar het risico blijft dat partijen er samen niet uitkomen en dat een alternatieve coalitie moet worden gevormd, mogelijk met voormalige aartsrivalen.

De traditionele partijen – CDA, PvdA en VVD – hebben weinig politieke wil getoond om meer structurele institutionele veranderingen door te voeren of meer openheid voorafgaand aan verkiezingen te geven. Ook tijdens de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2010 hielden de traditionele partijen de meeste opties open en stelselwijzigingen staan niet hoog op de politieke agenda.

Literatuurverwijzingen

Aarts, K. en Thomassen, J. (2008) 'Dutch Voters and the Changing Party Space 1989–2006', *Acta Politica* 43(2-3): 203–234.

Abts, K. en Rummens, S. (2007) 'Populism versus Democracy', *Political Studies* 55(6), 405-24.

Andeweg, R. en Irwin, G. (2009) *Governance and Politics of the Netherlands*, third edition, Houndmills: Palgrave MacMillan.

Bale, T. (2003) 'Cinderella and Her Ugly Sisters: The Mainstream and Extreme Right in Europe's Bipolarising Party Systems', *West European Politics* 26(3): 67-90.

Bartolini, S. en Mair, P. (1990) *Identity, Competition and Electoral Availability*, Cambridge: Cambridge University Press.

Bélanger, E. and Aarts, K. (2006) 'Explaining the Rise of the LPF: Issues, Discontent, and the 2002 Dutch Election', *Acta Politica* 41(1): 4-20.

van Braam, A. (1958) 'Misnoegen der middengroepen', in *Socialisme & democratie*, pp. 510-535.

van der Brug, W. (2003) 'How the LPF Fuelled Discontent: Empirical tests of explanations of LPF support', *Acta Politica* 38(1): 89-106.

Denekamp, P. (red.) (1982) *Ontwapenend: geschiedenis van 25 jaar PSP*. Amsterdam: Stichting Wetenschappelijk Bureau PSP

Drees, W. (1991) 'Vleugellam. Het conflict in DS'70, voorjaar 1975', in: *Jaarboek 1990 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen: 58-91

DS70 (1970) *Beginselverklaring van de politieke partij Democratisch Socialististen '70*, Den Haag, 1970.

Fortuyn, P. (2002) *De Puinhopen van acht jaar paars. Een genadeloze analyse van de collectieve sector en aanbevelingen voor een krachtig herstelprogramma*, Uithoorn-Rotterdam: Karakter Uitgevers-Speakers Academy.

Harmel, R. en Robertson, J. (1985) 'Formation and success of new parties: A cross-national analysis', *International Political Science Review* 6(4): 501–523.

Haus, C. en Rayside, D. (1978) 'The development of new parties in western democracies since 1945', in L. Maisel and J. Cooper (eds.) *Political Parties: Development and Decay*, London: Sage, 31–58.

van Holsteyn, J. en Irwin, G. (2003) 'Never a Dull Moment: Pim Fortuyn and the Dutch Parliamentary Election of 2002', *West European Politics* 26(2): 41-66.

Hug, S. (2001) *Altering Party Systems. Strategic Behavior and the Emergence of New Political Parties in Western Democracies*, Michigan: University of Michigan Press.

Keman, H. en Krouwel, A. (2007) 'The Rise of a New Political Class? Emerging New Parties and the populist Challenge', *epsNET Kiosk Plus* 5(1), 75-94.

van Kessel, S. (2010a) 'The Dutch General Election of June 2010', *European Parties Elections and Referendums Network*, Election Briefing Paper no. 54.

van Kessel, S. (2010b) 'Swaying the disgruntled floating voter. The rise of populist parties in contemporary Dutch politics', *Sussex European Institute Working Paper*, no. 113.

Kitschelt, H. en McGann, A. (1995) *The radical right in Western Europe: A comparative analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Krouwel, A. (2010, in voorbereiding) *Party Transformations in Advanced European Democratic States*, SUNY Press: New York.

Krouwel, A. en Lucardie, P. (2008) 'Waiting in the Wings: New Parties in the Netherlands', *Acta Politica* 43(2-3), 278-307.

Lijphart, A. (1968) *The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Berkeley: University of California Press.

Lipset, S.M. en Rokkan, S. (1967) *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York: The Free Press.

LPF (2002) *Lijst Pim Fortuyn. Zakelijk met een hart*, Verkiezingsprogramma LPF 2002.

Lucardie, P. (2007) 'The Netherlands: Populism versus Pillarization' in: D. Albertazzi and D. McDonnell (eds.) *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*, Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Mair, P. (2008) 'Electoral Volatility and the Dutch Party System: A Comparative Perspective', *Acta Politica*, 43(2-3), 235-253.

Mény, Y. en Surel, Y. (2002) 'The Constitutive Ambiguity of Populism'. In Mény, Y. and Surel, Y. (eds.) *Democracies and the Populist Challenge*, Basingstoke: Palgrave.

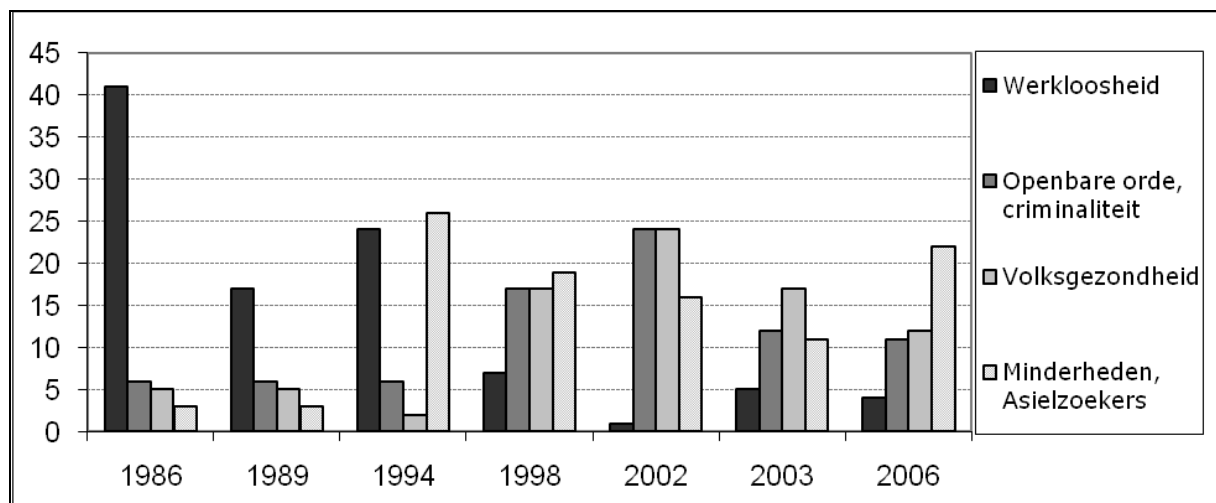
Pellikaan, H., van der Meer, T. en de Lange, S. (2003) 'The Road from a Depoliticized to a Centrifugal Democracy', *Acta Politica*, 38(1): 23-49.

- Pellikaan, H., van der Meer, T. en de Lange, S. (2008) 'Fortuyn's Legacy: Party System Change in the Netherlands', *Comparative European Politics* 5(3): 282–302.
- Pennings, P. en Keman, H. (2003) 'The Dutch Parliamentary Elections in 2002 and 2003: The Rise and Decline of the Fortuyn Movement', *Acta Politica* 38(1): 51-68.
- Rohrschneider, R. (1993) 'New Party Versus Old Left Realignment – Environmental Attitudes, Party Policies, And Partisan Affiliations In Four West-European Countries', *Journal Of Politics*: 55(3), 682-701.
- Rydgren, J. en Van Holsteyn, J. (2005) 'Holland and Pim Fortuyn: A Deviant Case or the Beginning of Something New?' in: J. Rydgren (ed.) *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World*, New York: Nova Science Publishers.
- Tavits, M. (2006) 'Party System Change: Testing a Model of New Party Entry', *Party Politics* 12(1): 99-119.
- Thomassen, J. (2000) 'Politieke veranderingen en het functioneren van de parlementaire democratie in Nederland', in: J. Thomassen, C. Aarts and H. v.d. Kolk (eds.) *Politieke veranderingen in Nederland*, The Hague: SDU.
- TON (2008) *De Visie van Trots op Nederland*, Concept verkiezingsprogramma, The Hague, December 2008.
- Voerman, G. (1991) 'Een geval van politieke schizofrenie. Het gespleten gedachtegoed van DS70', in: *Jaarboek 1990 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen: 92-114.
- Vossen, K. (2005) 'De andere jaren zestig. De opkomst van de Boerenpartij (1963-1967)' in: *Jaarboek 2004 DNPP*, Groningen: 245-266.
- Wilders, G. (2005) *Groep Wilders. Onafhankelijkheidsverklaring*, Den Haag 2005.
- Willey, J. (1998) 'Institutional Arrangements and the Success of New Parties in Old Democracies', *Political Studies*, 46(3): 651-68.

Tabel 1 Nieuwe politieke partijen in de Tweede Kamer, 1948-heden

Partij	Jaar in 2^e Kamer	Zetels (en % van zetels) in 1e verkiezing	Periode deelname verkiezingen	Deelname verkiezingen	Gemid. steun in %	Max. resultaat in %	Origine
KNP	1948	1 (1.0)	1948-1952	2	2.0	2.7	Splitsing
PSP	1959	2 (1.8)	1959-1986	9	1.9	3.0	Afsplitsing
GPV	1963	1 (0.7)	1952-1998	14	1.0	1.7	Splitsing
Boeren Partij	1963	3 (2.0)	1959-1977	6	1.9	4.8	Nieuw
D66	1967	7 (4.4)	1967-	14	6.6	15.5	Nieuw
DS70	1971	8 (5.3)	1971-1981	5	2.2	5.3	Afsplitsing
PPR	1971	2 (1.8)	1971-1986	6	2.2	4.8	Afsplitsing
NMP	1971	2 (1.5)	1971-1972	2	1.0	1.5	Nieuw
RKPN	1972	1 (0.9)	1972-1982	4	0.5	0.9	Nieuw
CDA	1977	49 (31.9)	1977-	11	27.2	35.3	Fusie
RPF	1981	2 (1.3)	1977-1998	7	1.3	1.8	Afsplitsing
Centrumpartij	1982	1 (0.8)	1981-1986	3	0.4	0.8	Nieuw
EVP	1982	1 (0.7)	1981-1986	3	0.5	0.7	Afsplitsing
GroenLinks	1989	6 (4.1)	1989-	7	5.5	7.3	Fusie
CD	1989	1 (0.9)	1989-1998	3	1.3	2.4	Afsplitsing
SP	1994	2 (1.3)	1977-	11	4.1	16.6	Nieuw
AOV**	1994	6 (3.6)	1994	1	3.6	3.6	Nieuw
Unie 55+***	1994	1 (0.8)	1994	1	0.8	0.8	Nieuw
LPF/LVF	2002	26 (17.0)	2002-2006	3	7.6	17.0	Nieuw
ChristenUnie	2002	4 (2.5)	2002-	4	3.0	4.0	Fusie
Leefbaar NL	2002	2 (1.6)	2002-2003	2	1.0	1.6	Nieuw
PvdD	2006	2 (1.8)	2003-	3	1.2*	1.8	Nieuw
PVV	2006	9 (6.0)	2006-	2	10.7	15.5	Afsplitsing

Figuur 1 Belangrijkste issues volgens het electoraat in %

Bron: Aarts and Thomassen (2008: 216).